

Mga Ambal Na Pasaysay

Yi na mga ambal na pasaysay nasulat para magtabang ki kyo aged maintindian nyo pa gid parti ta mga itlaw, mga lugar, mga kaugalian daw duma pa na mga pasambit naan ta yi na libro na *Genesis daw Bag-o Na Kasugtanan*.

Aaron

Aaron an mama na utod Moises na gatabang ki Moises ta paglibri ta mga linai Israel ta pag-ulipen ki danen naan ta lugar na Egipto. Aaron, kanen an napili ta Dyos na kanen daw iya na mga bata na mama mga pari naan ta mga paryo danen na linai Israel. Manunubli ta iya na katengdanan bilang pari mga linai din an. Naan ta Exodo 4:14-16, 6:26-27 daw 28:1-5 pwidi nyo mabasa parti ki Aaron.

Abraham

Abraham an una ta tallo na kala gid na kaapuan na alinan ta mga Israelinen na yon man mga Judio. Yi tallo na kala gid na kaapuan: Abraham, bata din na Isaac daw apo din na Jacob. Gaatag Dyos an ta kasugtanan naan ki Abraham daw gapangako kanen man na patamaen din mga linai Abraham daw buaten danen an na tama na mga nasyon. Gapangako man kanen na lugar na Canaan iatag din ki Abraham daw mga linai Abraham. Naan ta Genesis 11:27 - 25:11 pwidi nyo mabasa isturya an parti ki Abraham.

Adlaw na mabot Ginuo

Naan ta *adlaw na mabot Ginuo* pirdien din tanan na mga gakuontra ki kanen daw ukuman tanan na mga itlaw daw kino matareng daw dili matareng. Mga matareng tagan ta dayad na bales daw mga dili matareng silutan. Ginuo ya na mabot beet ambalen Jesu-Cristo. Naan ta 1 Corinto 1:7-8; Filipos 1:3-11; 1 Tesalonica 5:1-11; 2 Tesalonica 2:1-12 daw 2 Pedro 3:3-13 pwidi nyo mabasa parti ta *adlaw na mabot Ginuo*.

Adlaw Ta Pagpuay

Ta pagbilang ta mga Judio ta mga adlaw, Adlaw Ta Pagpuay pangpitto na adlaw ta duminggo na anduni paumaw ta na Sabado. Naan ta Adlaw Ta Pagpuay, mga Judio ula gabuat ta iran na pang-adlaw-adlaw na ubra tak Adlaw Ta Pagpuay para ta pagbasa ta sinulat na pulong ta Dyos daw pagdemdem ta tanan na mga buat ta Dyos ta iya na pagtabang ki danen. Iling tan pabuat danen tak pasunod danen mga sugo na naan ta Mga Sinulat Moises parti ta

Adlaw Ta Pagpuay na yon man patuman an danen isya na kaugalian ta iran na riliyon. Kaumpisaan ta Adlaw Ta Pagpuay pagsalep an ta adlaw naan ta adlaw na anduni paumaw ta na Birnis. Katapusan ta Adlaw Ta Pagpuay paggwa an ta una na bituon naan ta pagsalep ta adlaw naan ta adlaw na anduni paumaw ta na Sabado.

Angil

Mga *angil* an mga may kabui na pabuat ta Dyos para magsirbi ki kanen daw iya na mga itlaw (Hebreo 1:7; Mga Papakita 22:8-9). Ambal na *angil* pasalyo naan ta Kagayanen na linggwai alin ta *angelos* na ambal naan ta Griego na linggwai na beet ambalen *sinugo*. Kaysan mga angil pasugo ta Dyos tenged may ipasugid kanen an naan ta itlaw paryo ta angil na ngaran din Gabriel na pasugo din na miling ki Maria (Lucas 1:26-28).

Una pa sa may mga angil na gabuat ta sala kuntra ta Dyos tak gasunod danen ki Satanas. Yon na may darwa na klasi ta mga *angil*: mga gapadayon ta pagtuman naan ta Dyos daw mga gakuntra ta Dyos. Naan ta Bag-o Na Kasugtanan pila nang bisis pasambit mga angil na nakasala (2 Pedro 2:4).

Apustol; Apustulis

Ambal na *apustol* pasalyo naan ta Kagayanen na linggwai alin ta *apostolos* na ambal naan ta Griego na linggwai na beet ambalen itlaw na pasugo na mag-ambal para ta itlaw na gapadala ki kanen daw magbuat man daw ino liag ta gapadala ya. May dusi na mama na paatagan Jesus ta katengdanan na paumaw na *apustulis*. Papili din danen an aged magduma ki kanen daw ipadala din man na magwali parti ta pagdumala ta Dyos. Naan ta Mateo 10:2-4, Marcos 3:16-19 daw Lucas 6:14-16 pwidi nyo mabasa lista ta ngaran ta dusi na apustulis. Tenged gapakamatay Judas na isya ta dusi na apustulis, may papili na sal-i na ngaran din Matias. Pablo ya, kanen pinakauryan na papili Jesus para iya na apustol na magsugid parti ki kanen.

Aram; Arameanen

Aram an bata Sem daw alinan ta nasyon ta mga Arameanen. Anay pa sa ta timpo Abraham daw Isaac, lugar na naan dya gaistar mga Arameanen paumaw na Padan-aram na yon man lugar naan ta sennangngan na parti ta nasyon na anduni paumaw ta na Syria.

Aramaic

Ta timpo Jesus, Aramaic isya na linggwai na pagamit ta mga Judio adlaw-adlaw. Pagamit man danen iran gid na linggwai na Hebreo. Nalam danen mag-ambal ta Aramaic tenged mga kaapuan ya na iran na alinan nabiag naan ta nasyon na Babilonia na linggwai ta

mga itlaw dya Aramaic. Yon na umpisa na may mga Judio na nalam mag-ambal ta Aramaic.

Aramaic isya na linggwai na pagamit man Jesus.

Arka

Arka an sikad bakod na sakayan na pangdagat na buat alin ta kaoy. Pabuat Noe arka ya tenged ta sugo ta Dyos aged malibri kanen an daw iya na pamilya alin ta anaw ya na galapaw ta bilog na kalibutan. Arka ya ula layag, katig, timon daw ula man makina. Naan ta Genesis kapitulo sais asta ta kapitulo nuibi pwidi nyo mabasa isturya parti ki Noe.

Asno

Asno an ayep na anggid ta kabayo piro sise kaysa ta kabayo. Pagamit asno an para ta pangarga daw pwidi man sakayan ta itlaw. Na Jesus ya gaselled naan ta Jerusalem na padayaw kanen ta tama na mga itlaw, gasakay kanen an naan ta bata pa na asno.

Babilonia

Babilonia an ngaran ta isya na nasyon anay pa sa daw syudad na kapital ta yon man na nasyon. Babilonia an naan dapit ta sur ta Mesopotamia. Naan ta taon na 586 BC mga taga-Babilonia gasulong naan ta Jerusalem daw pasamad danen Timplo ya. Pabiag man danen tama na mga linai Israel daw padala naan ta Babilonia (2 Mga Ari 23:36 - 25:30; 2 Mga Cronica 36:5-30).

Balay tipunan

Ambal na *balay tipunan* pasalyo naan ta Kagayanan na linggwai alin ta *sunagogue* na ambal naan ta Griego na linggwai na beet ambalen *balay tipunan*. Anay pa sa, mga Israelinen pabiag ta mga taga-Babilonia daw padala naan ta Babilonia. Tenged madyo gid en danen ta Jerusalem na naan dya iran na Timplo, dili en danen an kasimba naan ta Timplo. Yon na umpisa danen na gatipon naan ta iran na mga balay daw naan ta mga tipunan ta tama na mga itlaw aged magbasa ta sinulat na pulong ta Dyos, mamati ta mga laygay, magpangamuyo daw magkanta ta pagdayaw ta Dyos. Paglambay ta pila na mga taon, gatukod danen ta mga balay para nang ta iran na pagtipon naan ta Adlaw Ta Pagpuay na danen an magsimba ta Dyos. Naan ta duma na mga adlaw ta duminggo, pagamit danen mga balay tipunan para sapulan daw iskwilaan. Mga Judio an, tama iran na mga balay tipunan tak katamaan ta mga banwa na may anen na mga Judio may anen man danen na balay tipunan.

Canaan

Canaan an lugar na papangako ta Dyos ki Abraham daw iya na mga linai. Anduni na timpo Canaan lugar na sakep ta Lebanon daw Israel. Ta timpo Abraham anay pa sa, tama na mga ittaw ta lain-lain na mga lai na gaistar naan ta Canaan: mga Canaanen, Hetanen, Hevhanen, Pereznen, Girgasanen, Amornen, Jebusnen daw duma pa.

Cristo

Naan ta Bag-o Na Kasugtanan, *Cristo* an isya na umaw ki Jesus. *Cristo* an pasalyo naan ta Kagayanen na linggwai alin ta *christos* na ambal naan ta Griego na linggwai na beet ambalen *pinili*. Ambal na *christos* pasalyo naan ta Griego alin ta Hebreo na ambal na *moshiah* na beet ambalen man *pinili*. Ambal na *moshiah*, daw isulat naan ta Griego *messias*.

Alin ta timpo ta mga natabo naan ta Una Na Kasugtanan asta ta timpo Jesus, gabag-o isip ta mga Judio daw ino beet ambalen ta *messias*. Ta una, *messias* beet ambalen ittaw na pabubuan ta lana para tanda na kanen papili para ta isipisyal na katengdanan. Mga pari, mga prupita daw mga ari pabubuan ta lana para tanda na danen papili para ta iran na katengdanan. Paglambay ta tama na mga taon, umpisa na *messias* an beet ambalen manluluwas na mabot na *pinili* ta Dyos na mag-ari. Lain-lain isip ta mga ittaw parti daw ino klasi na *messias* na mabot daw ino tuyo din. Ta timpo Jesus, galaem mga Judio na daw mabot *messias*, kanen manugdumala ta mga sundalo aged pirdien din daw paalinen mga Romanen na gadumala ta lugar ta mga Judio. Piro, plano ta Dyos parti ki Jesus bilang *messias*, dili na magpirdi Jesus an ta mga Romanen. Plano ta Dyos na mapatay Jesus an bilang alad para ta mga sala aged may paagi na mga ittaw an batunon ta Dyos na iya gid na mga ittaw na dili en kabigen na mga gakuntra ki kanen. Pwidi nyo mabasa man parti ta *Pinili Ta Dyos Na Mag-ari* naan ta yi na *Mga Ambal Na Pasaysay*.

Dagat Galilea

Dagat Galilea an sikad wayang na paumaw naan ta Inglis na 'lake' daw parti man ta Suba Jordan. Dagat Galilea paumaw ta mga ittaw na dagat tak sikad wayang paryo ta dagat. Pinakalangkaw na parti ta Dagat Galilea binti-tris na kilumitro, pinakalapad na parti disi-sais na kilumitro daw pinakadalem na parti mga binti-kwattro na duppa.

David

David an kamangnguran na bata Jesse daw pangarwa na ari naan ta nasyon na Israel. Iya na pag-ari umpisa ta taon na 1010 BC asta ta

taon na 970 BC. Ta iya na pagdumala, papirdi din tama na mga nasyon na naan ta palibot ta nasyon Israel asta ta syudad na Jerusalem daw pabuat din Jerusalem an na kapital ta nasyon na Israel. Mga gaari na sunod ki kanen papili alin ta iya na mga linai daw danen gaari asta ta taon na 586 BC na yon man taon na Jerusalem an pasamad ta mga taga-Babilonia. Ta isip ta mga Judio, David pinakabantog ta tanan na mga ari na gadumala naan ta Israel. Ta timpo Jesus, may mga Judio na gasalig na ipadala ta Dyos isya na linai David aged librien din mga Judio alin ta pagdumala ta gubirno ta Roma daw kanen mag-ari naan ta lugar ta mga Judio.

Egipto

Egipto an lugar naan ta nurti ta Africa. Mga tris sintos sitinta kilumetro kamadyuon an alin ta lugar danen Abraham naan ta Canaan asta ta mga banwa ta Egipto na pinakadani ta Canaan. Ta timpo Jacob anay pa sa, natabo na may segeng na letem naan ta bilog na Canaan. Yon na gasalyo Jacob daw iya na pamilya naan ta Egipto naan ta lugar na Gosen. Naan dya gaistar mga linai Jacob ta kwattro sintos na taon asta padala Moises danen an mwa ta Egipto. Naan ta timpo ta mga natabo na paisturya naan ta Bag-o Na Kasugtanan, Egipto an sakep ta pagdumala ta gubirno ta Roma.

Elias

Elias an isya ta mga prupita na manugsugid ta kabebet-en ta Dyos na nasambit naan ta Una Na Kasugtanan. Ta timpo ta pag-ari Acab daw Ocozias na naan ta Inglis Ahab daw Ahaziah naan ta nasyon na Israel, galaygay Elias ya kuntra ta pagpati ta mga dyos-dyusan. Naan ta 1 Mga Ari kapitulo disi-syiti asta ta kapitulo disi-nuibi daw naan man ta 2 Mga Ari kapitulo uno asta dos pwidi nyo mabasa isturya parti ki Elias. Ta pagpati ta mga Judio, bag-o mabot Pinili Ta Dyos Na Mag-ari, una mabot isya na paryo ki Elias aged magpalam na abot en Pinili Ta Dyos. Naan ta Malakias 4:5 pwidi nyo mabasa parti ta pag-abot Elias isab.

Eliseo

Eliseo an isya ta mga prupita na manugsugid ta kabebet-en ta Dyos na nasambit naan ta Una Na Kasugtanan. Eliseo an papili ta Dyos na sal-i ki Elias.

Gabriel

Gabriel an isya na angil ta Dyos. Kanen an papadala ta Dyos naan ki Daniel aged magsaysay daw ino beet ambalen ta panan-awan Daniel (Daniel 8:16, 9:21-22). Kanen an papadala man ta Dyos ki Zacarias aged magsugid na Elisabet ya na sawa Zacarias magbata ta mama daw ngaranan danen na Juan (Lucas 1:8-17). Bata ya danen

Zacarias, kanen Juan na manugbautismo. Gabriel an papadala man ta Dyos ki Maria aged magsugid na kanen magbata ta mama daw ngaranan din na Jesus (Lucas 1:26-33).

Ginuo; GINUO

Ambal na *Ginuo* pasalyo naan ta Kagayanen na linggwai alin ta *kyrios* na ambal naan ta Griego na linggwai na beet ambalen *Amo* daw *Sir*. Ambal na *GINUO* na sulat na ubos kapital na litra pasalyo naan ta Kagayanen alin ta Hebreo na ambal na *YHWH* na ngaran ta Dyos daw pamitlang na *Yahweh*.

Na Jesus an paumaw ta mga itlaw na *Ginuo*, beet ambalen na gaatag danen ta pagtaod ki kanen daw paako man na kanen iran na patuman daw pasirbian.

Hebreo

Ambal na *Hebreo* may darwa na beet ambalen.

1. Hebreo beet ambalen Abraham ya daw iya na mga linai. Umpisa ta timpo ta apo din na Jacob na paumaw man na Israel, mga linai Abraham paumaw man na mga Israelinen o mga linai Israel. Ta timpo Jesus asta anduni, danen paumaw man na mga Judio.

2. Hebreo beet ambalen linggwai ta mga linai Abraham. Katamaan ta mga linai din iran na linggwai Hebreo asta ta timpo na pabiag danen an daw padala alin ta Canaan naan ta Babilonia. Tenged lugay danen naan ta Babilonia, umpisa na gagamit danen an ta Aramaic na linggwai ta mga taga-Babilonia. Katamaan ta mga libro na naan ta Una Na Kasugtanan nasulat naan ta linggwai na Hebreo, piro may pila na mga parti ta mga libro na nasulat naan ta linggwai na Aramaic. Yi mga birsikulo na nasulat naan ta Aramaic: Esdras 4:8 - 6:18, 7:12 - 26, daw Daniel 2:4b - 7:28.

Herodes

Appat na itlaw na may ngaran na Herodes na nasambit naan ta Bag-o Na Kasugtanan.

1. Herodes Na Kala Gid Ta Tanan — Kanen gaari naan ta lugar ta mga Judio umpisa ta taon na 37 BC asta ta taon na 4 BC. Ta timpo na natao Juan na manugbautismo daw Jesus, kanen gaari (Lucas 1:5). Kanen ari na gasugo na patayen mga bata naan ta Betlehem daw dani na mga lugar tenged liag din na Jesus patayen (Mateo 2:16).

2. Herodes Antipas — Kanen bata Herodes Na Kala Gid Ta Tanan. Herodes Antipas gadumala naan ta Galilea daw Perea umpisa ta taon na 4 BC asta ta taon na 39 AD. Kanen ari na gasugo na Juan na manugbautismo uturan ta lieg (Mateo 14:1-12; Marcos

6:14-29; Lucas 9:7-9). Kanen man ari na gausisa ki Jesus bag-o Jesus an pabalik ki Poncio Pilato (Lucas 23:7-12).

3. Herodes Agripa I — Kanen apo Herodes Na Kala Gid Ta Tanan daw gamangken Herodes Antipas. Gaari kanen an naan ta Judea alin ta taon na 37 AD asta ta taon na 44 AD. Kanen gasintinsya ki Santiago na utod Juan ta kamatayen daw pasugo din na dakepen daw prisuon Pedro an (Mga Binuatan 12:1-19).

4. Herodes Agripa II — Kanen bata Herodes Agripa I. Gaari kanen an naan ta mga prubinsya na Abilinia, Galilea, Iturea daw Traconite alin ta taon na 53 AD asta ta taon na 100 AD. Kanen an isya ta mga manugdumala na gapamati ta pagdipindir Pablo ta iya na kaso (Mga Binuatan 25:13 - 26:32).

Igos

Igos an isya na klasi ta prutas na anggid ta prutas na tamblegen. Tama puon ta igos na gatubo naan ta Palestina na lugar ta mga Judio. Gamunga igos an seled ta sampulo na bulan kada taon daw bunga din sabor kan-enen. Mga igos an pabelad asta maega daw pwidi na matago ta lugay. Binelad na igos anggid ta pasas piro mas darko.

Isaac

Isaac an pangarwa ta tallo na kala gid na kaapuan na alinan ta mga Israelinen na yon man mga Judio. Kanen bata danen Abraham daw Sara. Iya na mga bata Esau daw Jacob. Naan ta Genesis 17:19-22, 21:1-13, kapitulo binti-dos daw kapitulo binti-kwattro asta ta binti-syiti pwidi nyo mabasa parti ki kanen.

Ismael; Ismaelinen

Mga *Ismaelinen* an linai *Ismael* na bata Abraham daw Hagar. Na natao Isaac na bata Abraham daw Sara, papanaw Abraham danen Hagar daw Ismael aged magpadyo ki Isaac (Genesis 21:8-21). Paglambay ta tama na mga taon, apo danen Abraham daw Sara na ngaran din Jose na sunod ta kamangnguran na bata Jacob pabligya ta iya na mga utod naan ta mga ittaw na Ismaelinen (Genesis 37:25-28).

Israel; Israelinen

Ambal na *Israel* may tallo na beet ambalen.

1. *Israel* ngaran na atag ta Dyos ki Jacob na pangallo na kala gid na kaapuan na alinan ta mga Israelinen na yon man mga Judio. Kanen isya ta apo Abraham daw bata kanen an Isaac daw Rebeca. Pasilian ta Dyos ngaran din na Jacob ta ngaran na Israel ta kilem na Dyos daw kanen gadumugay naan ta lugar na Peniel (Genesis 32:22-32).

2. *Israel* ngaran man ta nasyon na naan dya gaistar mga linai ta dusi na bata Israel. Kada grupo ta mga linai na alin ta dusi na bata Jacob may iran gid na lugar naan ta nasyon na Israel. Mga bantog na ari na gadumala naan ta nasyon na Israel danen Saulo, David, daw Solomon.

3. *Israel* ngaran man ta lugar na naan dya gaistar sampulo ta dusi na grupo ta mga linai Israel tenged natabo na nasyon na Israel natenga ta darwa na nasyon na Israel daw Juda. Sampulo ta mga grupo ta mga linai Israel sakep ta nasyon na Israel daw darwa na grupo sakep ta nasyon na Juda.

Mga *Israelinen* mga linai ta dusi na bata Jacob na paumaw man na Israel.

Jacob

Jacob an bata danen Isaac daw Rebeca. Kanen an mangngod na kapid daw ngaran ta iya na kapid Esau. Pasilian ta Dyos ngaran din na Jacob ta ngaran na Israel. Pwidi nyo mabasa parti ki *Israel* naan ta yi na *Mga Ambal Na Pasaysay*.

Jonas

Darwa na itlaw na ngaran *Jonas* na nasambit naan ta sinulat na pulong ta Dyos.

1. Jonas na bata Amitai — Kanen an prupita na manugsugid ta kabebet-en ta Dyos na papadala ta Dyos naan ta syudad Ninive aged magsugid ta mga itlaw parti ta ambal ta Dyos. Galayas Jonas na ula giling ta Ninive. Ta iya na pagbyai, naabutan ta unos na sise nang leddang iran na sakayan. Paulog kanen an naan ta dagat tak isip ta mga gasakay na kanen an tenaan na gaunos. Palam-ed kanen ta sikad bakod na sidda. Na naluwa kanen an ta sidda, giling kanen naan ta Ninive daw naan dya gawali sunod ta sugo ta Dyos. Tenged ta pagwali din, ganelsel mga itlaw ta Ninive ta iran na mga sala daw gapati ta Dyos. Naan ta libro na Jonas pwidi nyo mabasa parti ki Jonas.

2. Jonas na amay Simon Pedro (Mateo 16:17)

Jose

Tama na mga itlaw na iran na ngaran *Jose* na nasambit naan ta sinulat na pulong ta Dyos.

1. Jose na pang-uni na bata Jacob — Inay din Raquel. Tenged ki Jose, pamilya ta iya na amay gasalyo naan ta lugar na Egipto ta timpo na Jose isya na manugdumala naan ta Egipto. Naan ta Genesis 30:22-24 daw kapitulo trintay-syiti asta kapitulo singkwinta pwidi nyo mabasa parti ki kanen.

2. Jose na sawa Maria na inay Jesus (Mateo 1:18-25, 2:13-15, 19-22, 13:55; Lucas 2:1-52, 3:23)
3. Jose na utod Jesus (Mateo 13:55 daw Marcos 6:3)
4. Jose na bata Maria na isya ta mga bai na gakyog ki Jesus daw gatabang ki kanen (Mateo 27:56 daw Marcos 15:40)
5. Jose Barsabas — Kanen isya ta darwa na tinudluan na papilian para daw kino sal-i ki Judas Iscariote (Mga Binuatan 1:23-26).
6. Jose na paumaw na Jose na taga-Arimatea — Kanen mimbrow ta kadasanan na kunsyo ta mga Judio na paumaw na Sanedrin. Kanen isya ta mga gatuog ki Jesus piro sikrito nang iya na pagtuog. Na napatay Jesus naan ta krus, kanen gakyog daw galebbeng ta lawa Jesus (Mateo 27:57-60; Marcos 15:42-47; Lucas 23:50-53; Juan 19:38-42).

Judio

Judio an isya na umaw ta mga linai Abraham. Paumaw man danen an na mga *Hebreo* tenged Abraham na alinan danen isya na Hebreo (Genesis 14:13 daw Exodo 2:6, 11). Isya man na umaw ki danen *mga linai Israel* tenged Israel na apo Abraham iran na alinan (Exodo 1:12, 12:40). May timpo na mga linai Israel naan gaistar ta nasyon na paumaw na nasyon na Israel. Natabo na nasyon na Israel natenga ta darwa na nasyon na Israel daw Juda (1 Mga Ari 12:1-24; 2 Mga Cronica 10:1 - 11:4). Natabo na napirdi nasyon na Israel ta mga taga-Asiria daw tama na mga linai Israel pabiag daw padala naan ta duma na mga nasyon. Paglambay ta tama na mga taon, napirdi nasyon na Juda ta mga taga-Babilonia daw tama na mga linai Israel pabiag daw padala naan ta Babilonia. Piro, gabalik danen an daw gaistar isab naan ta Juda. Umpisa ta timpo na danen an gabalik naan ta Juda, danen an paumaw na mga Judio tak danen an naan gaistar ta Juda (Esdras 2:1). Asta anduni daw kino na linai Abraham paumaw kanen an na Judio. Jesus an isya na Judio tak kanen linai man Abraham.

Kagon

Ta timpo Jesus, mga Judio an may iran gid na kaugalian ta pagkagon. Mga ginikanan ta bai daw mga ginikanan ta mama gasugtanay na magsawaay iran na mga bata. Ta uras na gasugtanay danen an, dayon mga bata danen pabilang na magsawa en, piro ula pa gadumaay. Gatagad anay ta pila na mga duminggo o pila na mga bulan bag-o miling mama naan ta balay ta bai daw kamangen din na dleen muli. Na padala din muli, tama na mga itaw naan ta pamilya din daw mga arey gakyog man. Pag-abot naan ta balay ta mama, gakyog danen daw gasilibrar ta kasal ta isya na duminggo.

Kamilyo

Kamilyo an isya na klasi ta ayep na bakod daw pagamit para ta pangarga. Ta timpo Jesus, mga itlaw na gasalyo-salyo ta mga lugar, isya ta mga ayep na pagamit danen mga kamilyo an para sakayan daw para ta pangarga.

Kanen Na Alin Ta Langit Na Natao Naan Ta Kalibutan

Kanen Na Alin Ta Langit Na Natao Naan Ta Kalibutan isya na paumaw na pagamit Jesus parti ta iya na kaugalingen. Daw naan ta Inglis na Biblia, makita nyo paumaw na ‘Son of Man’. *Kanen Na Alin Ta Langit Na Natao Naan Ta Kalibutan* beet ambalen na kanen papadala ta Dyos naan ta kalibutan na natao kanen an na isya na itlaw. Katamaan ta mga paggamit Jesus ta yon na umaw ta iya na kaugalingen naan ta iya na pag-isturya parti ta tuyo din ta iya na pag-iling naan ta kalibutan, parti ta iya na uturidad bilang Ginuo, parti ta segeng na kabellay na iya na maagian, daw parti ta timpo na kanen mungko naan tengnged ta Dyos naan ta langit na kanen daw Dyos isya nang ta uturidad (Mateo 9:1-7, 12:1-8, 17:9-13, 25:31-32; Lucas 19:10).

Esteban an, pagamit din man umaw na *Kanen Na Alin Ta Langit Na Natao Naan Ta Kalibutan* na gambal kanen parti ki Jesus, “Nakita ko langit an na gabukas daw Kanen Na Alin Ta Langit Na Natao Naan Ta Kalibutan gatindeg tengnged ta Dyos naan dapit ta tuo” (Mga Binuatan 7:56).

Krus

Ta timpo Jesus, pasilutan ta gubirno ta Roma mga ulipen na kriminal daw mga dili Romanen na gakantra ki danen paagi ta paglansang naan ta krus. Paglansang an naan ta krus segeng gid na paagi ta pagsilot tak mga itlaw na palansang naan ta krus pabilin dya asta na mapatay. Mga krus an na pagamit ta gubirno ta Roma iling ti na mga kurti: † T X

Levita

Levi an isya ta dusi na bata Jacob daw iya na mga linai paumaw na mga *Levita*. Ta timpo na mga Judio may turda na para ta pagsimba naan ta Dyos daw ta timpo na may Timplo, katengdanan ta mga Levita na magtabang danen an ta ubra ta mga pari naan ta turda o Timplo. Iling ti mga katengdanan ta mga Levita: manugkanta, gwardya, manug-ibit ta kwarta, manug-iyaw ta mga ayep na ialad para ta Dyos daw duma pa.

Limpyo; dili-limpyo

Ta pagpati ta mga Judio, tama na mga pabilang danen na ‘dili-limpyo’. Iling ti mga itlaw na paumaw na ‘dili-limpyo’:

mga naseddepan ta malain na ispiritu, mga may segeng na masakit ta langgit, mga bai na may rigla, mga gakaan duma ta mga dili-Judio, mga gatandeg ta bisan ino na napatay, mga gatandeg ta ittaw na 'dili-limpyo' daw duma pa gid. Ittaw na pabilang na 'dili-limpyo' dili beet ambalen na may buling iya na lawa. Beet ambalen na bawal na kanen an magduma naan ta mga ittaw na naan ta iran na balay daw bawal man na kanen maglabet na magsimba man duma ta mga paryo din na Judio. Iling tan na mga buat pabawal ki kanen asta makamang daw ino tenaan na kanen pabilang na 'dili-limpyo'.

May anen man na pagkaan na paumaw ta mga Judio na 'dili-limpyo'. Pagkaan na 'dili-limpyo' beet ambalen pagkaan na bawal kan-enen sunod ta mga sugo na naan ta Mga Sinulat Moises.

Makasasala na mga ittaw

Naan ta Bag-o Na Kasugtanan, paumaw na *makasasala* lain-lain na mga beet ambalen. Katamaan ta mga nasambit na *makasasala na mga ittaw* beet ambalen mga ittaw na pirmi gabuat ta malain paryo ta mga kriminal, mga gabligya ta iran na lawa, mga gapatay ta ittaw, manakaw, tulisan daw duma pa. Duma na mga nasambit na *makasasala na mga ittaw* beet ambalen mga dili-Judio paryo naan ta Galacia 2:15. Duma pa gid na mga nasambit na *makasasala na mga ittaw* beet ambalen mga imol na paumaw man ta mga gadumala na *mga ittaw ta basak* paryo naan ta Mateo 9:10, 11:19; Marcos 2:15; Lucas 5:30, 7:34, 15:1. Paumaw danen an na 'makasasala' tak ula danen gatuman ta tanan gid na mga sugo na naan ta Mga Sinulat Moises daw mga sunuran ta mga Pariseo tenged katamaan ta iran na mga uras gangita danen ta iran na kinanglanan daw ula danen uras para ta pagsunod ta mga sugo daw sunuran.

Mesopotamia

Anay pa sa *Mesopotamia* an ngaran ta lugar naan ta tengnga daw naan ta palibot ta darwa na suba na Tigris daw Eufrates. Lugar na naan ta nurti na parti ta Mesopotamia paumaw na Padan-aram o Aram-Naharaim daw lugar na naan ta sur na parti paumaw na Babilonia daw isya na lugar na naan dapit ta sur ta Babilonia paumaw na Caldea.

Mga manugtudlo ta Mga Sinulat Moises

Ta timpo Jesus, *mga manugtudlo ta Mga Sinulat Moises* mga kala na mama na may datas alam na gaistudyo gid ta Mga Sinulat Moises daw gasaysay naan ta mga ittaw daw ino beet ambalen ta mga nasulat dya. Galaygay man danen an daw ino igo na mga paagi ta pagtuman ta Mga Sinulat Moises.

Mga Sinulat Moises

Mga Sinulat Moises beet ambalen limma na una na mga libro na naan ta Una Na Kasugtanan. Yi limma na libro: Genesis, Exodo, Levitico, Mga Numero, daw Deuteronomio. Naan ta Mga Sinulat Moises mga pasugid ta Dyos ki Moises na Moises naan ta Bukid Sinai. Naan man ta Mga Sinulat Moises mga isturya parti ta bantog gid na mga kaapuan na alinan ta mga Judio. Kaysan Mga Sinulat Moises paumaw man na *Mga Sugo* daw *Mga Sugo Ta Ginuo Dyos* daw *Mga Sugo Moises*.

Mira

Mira an isya na ammot na tagek na alin ta isya na klasi ta telleken na kaoy na baba nang. Tenged mira ammot, palaket naan ta mga pampaid ta lawa, pambubo naan ta ulo ta mga itlaw na paatagan ta ispiyal na katengdanan daw mga pamanyos ta lawa ta patay.

Moises

Moises an kala na manugdumala ta mga Israelinen. Kanen an gapanguna ki danen alin ta timpo na padala din danen an mwa ta Egipto asta na kabot danen naan ta Canaan na lugar na papangako ta Dyos ki danen. Paagi ki Moises paatag ta Dyos naan ta mga Israelinen mga sugo daw mga patudlo din.

Ninive

Ninive an syudad na naan dya Jonas ya papadala ta Dyos aged maglaygay naan ta mga itlaw na danen magnelsel daw dilian danen iran na mga sala. Ninive an kapital ta nasyon na Asiria anay pa sa na naan ta kilid ta Suba Tigris naan dapit ta sennangngan. Bakod gid na padir daw kinutkot na waig galibot ta syudad na Ninive.

Noe

Noe an, kanen bata Lamec daw apo Metusela. Ta tanan na mga itlaw naan ta kalibutan ta timpo din, kanen nang daw iya na panimalay naluwas alin ta anaw na galapaw ta bilog na kalibutan na padala ta Dyos aged silutan mga itlaw tenged ta iran na mga sala. Danen Noe naluwas alin ta anaw paagi ta pagsakay naan ta arka na pabuat Noe sunod ta sugo ta Dyos. Naluwas man alin ta anaw mga paris ta tanan na mga klasi ta ayep na naan ta basak daw mga yupan man tenged pakarga Noe danen an naan ta arka. Naan ta Genesis kapitulo sais asta kapitulo nuibi pwidi nyo mabasa parti ki Noe.

Olibo

Olibo an isya na klasi ta kaoy na lugay magbakod daw lugay man mapatay. Dayad pagtubo ta olibo daw basak an mara daw tama

bato. Bunga ta olibo pakaan ta mga itlaw daw pabuat man na lana. Lana na alin ta olibo pagamit ta pagluto daw para ta mga lampraan daw para man ta bulong.

Pagdumala Ta Dyos

Naan ta Una Na Kasugtanan, *pagdumala ta Dyos* beet ambalen paglaem ta mga Judio na Dyos an mag-umpisa ta iya na pagdumala bilang ari naan ta kalibutan i na tanan na iran na mga kuntra mapirdi daw dayad gid iran na kaimtangan. Naan ta Bag-o Na Kasugtanan, katamaan ta mga nasambit na *pagdumala ta Dyos* beet ambalen pagpasakep an ta mga itlaw naan ta iya na pagbeet, dili timpo na magdumala kanen an bilang ari naan ta kalibutan i.

Pangulo ta Roma

Pangulo ta Roma daw naan ta Inglis paumaw na *Emperor* daw *Caesar*. Pangulo ta Roma gadumala ta syudad na Roma daw tama pa na duma na mga lugar daw mga nasyon na nasakep ta gubirno ta Roma. Naan ta Bag-o Na Kasugtanan nasambit pila na mga pangulo ta Roma paryo ki Augusto naan ta Lucas 2:1, Tiberio naan ta Lucas 3:1 daw Claudio naan ta Mga Binuatan 11:28. Tenged mga Judio sakep ta pagdumala ta pangulo ta Roma, gabayad danen ta buis ki kanen.

Pari

Naan ta sinulat na pulong ta Dyos, ambal na *pari* beet ambalen bisan kino na may katengdanan na mag-alad naan ta Dyos. Ta timpo na ula pa paatag ta Dyos iya na mga sugo paagi ki Moises naan ta mga Israelinen, bisan kino na mama pwidi mag-alad naan ta Dyos paryo ta pabuat danen Abel, Noe, Abraham daw duma pa. Piro, na paatag ta Dyos iya na mga sugo, papili din Aaron daw mga linai Aaron para tagan ta katengdanan bilang mga pari. Katamaan ta mga pari na nasambit naan ta sinulat na pulong ta Dyos, danen mga Judio na mama na gasirbi ta Dyos naan ta turda o Timplo na patukod ta mga Judio para ta iran na pagsimba naan ta Dyos. Ubra ta mga pari gasunog danen an ta kamangyan daw gaalad danen an ta mga ayep daw mga ani na padala ta mga itlaw.

Pariseo

Pariseo an ngaran ta grupo ta mga mama na gaparyo iran na pagpati daw pagsunod ta iran na riliyon bilang mga Judio. Gaumpisa na may grupo na Pariseo mga isya gatos na taon bag-o natao Jesus. Ta timpo Jesus, danen gadumala ta mga Judio parti ta iran na riliyon. Patudlo ta mga Pariseo na impurtanti gid tumanen mga sugo na naan ta Mga Sinulat Moises. Patudlo man danen na tanan na mga sunuran parti ta Timplo daw parti ta pagsimba ta Dyos naan

ta Timplo dapat tumanen gid ta mga Judio adlaw-adlaw. Pakuntra gid danen pagsunod an ta mga Judio ta mga kaugalian ta mga dili-Judio. Pakuntra man danen grupo ta mga Saduseo tenged mga Saduseo an ula gakumpurmi ta tanan na mga sunuran na pabuat ta mga Pariseo. Tama na mga Pariseo gakuntra ki Jesus. Piro, na nabannaw en kanen an, may anen man ki danen na gatuo ki kanen (Mga Binuatan 15:5).

Pilato

Pilato an panglimma na gubirnadador na Romanen naan ta prubinsya Judea. Ta timpo ta iya na pagdumala, gawali Juan na manugbautismo, galibot Jesus naan ta mga banwa na gawali, daw Jesus pasilutan ta kamatayen paagi ta paglansang naan ta krus. Pilato an gamati ta mga akusar ta mga itlaw kuntra ki Jesus daw kanen an gaintriga ki Jesus naan ta mga sundalo para ilansang Jesus an naan ta krus.

Pinakadatas na manugdumala ta mga pari

Naan ta Hebreo 5:1-4 daw 9:6-7 pwidi nyo mabasa parti ta katengdanan ta *Pinakadatas Na Manugdumala Ta Mga Pari* bilang isya na pasaligan ta pagsirbi ta Dyos para ta mga itlaw. Ta timpo Jesus, isya man na katengdanan ta *Pinakadatas Na Manugdumala Ta Mga Pari* na kanen an pangulo ta Sanedrin na kadatasan na kungsiyo ta mga Judio. Naan ta Hebreo 4:14 pwidi nyo mabasa tudlo na Jesu-Cristo an kanen pinakadatas na pari para ta mga gatuo.

Pinili Ta Dyos Na Mag-ari

Umaw na *Pinili Ta Dyos Na Mag-ari* pasalyo naan ta Kagayanen na linggwai alin ta *christos* na ambal naan ta Griego na linggwai daw *moshiah* na ambal naan ta Hebreo na linggwai na isya nang beet ambalen na *pinili*. Naan ta Bag-o Na Kasugtanan *Pinili Ta Dyos Na Mag-ari* beet ambalen manluluwas na papaabot ta mga Judio. Ta iya na pag-abot, mag-umpisa pagdumala an ta Dyos naan ta kalibutan i. Jesus an, kanen Pinili Ta Dyos Na Mag-ari.

Pista Ta Mga Pasilungan

Pista Ta Mga Pasilungan isya na pista na pasilibrar ta mga Judio alin ta anay pa sa. Naan ta pista an gapasalamat danen ta Dyos daw gasadya tenged ta iran na dayad na tubbas, labi en gid tubbas ta mga ubas daw olibo. Ta iran na pagsilibrar ta pista, pademdem man danen timpo na iran na alinan na mga kaapuan gasalyo-salyo naan ta lugar na ula kabalayan pagtapos ta paglibri alin ta pag-ulipen naan ta Egipto. Yon na gadayon danen naan ta mga pasilungan seled ta wallo na adlaw ta pagsilibrar ta pista. Mga pasilungan danen pabuat alin ta mga plapa ta kaoy, mga daon daw lamunon na

paryo kugon. Tama na mga Judio alin ta madyo na mga lugar giling naan ta Jerusalem para magsilibrar ta Pista Ta Mga Pasilungan.

Pista Ta Pag-alad Ta Timplo

Naan ta *Pista Ta Pag-alad Ta Timplo* pademdem ta mga Judio paglibri an ta iran na mga kaapuan alin ta pagdumala ta dili-Judio na ari na ngaran din Antioco Epifanes. Naan ta Disyimbri 25 ta taon na 167 BC, may pabuat Antioco Epifanes na tenaan na mga Judio na padumalaan din nalainan daw gabatok gid ki kanen. Paalad din mga baboy naan ta Timplo naan ta Jerusalem. Yon na gaumpisa mga Judio ta pagkuntra ki Antioco asta na napirdi kanen an daw iya na mga sundalo daw papalin naan ta iran na lugar. Pabuat isab ta mga Judio alaran an daw duma na mga betang naan ta Timplo na nasamad ta gira. Na tanan na mga betang naan ta Timplo naayos, paalad danen Timplo an para ta Dyos naan ta Disyimbri 25 ta taon na 164 BC. Alin ta taon na 164 BC, kada taon gasilibrar mga Judio ta Pista Ta Pag-alad Ta Timplo seled ta wallo na adlaw umpisa ta Disyimbri 25.

Pista Ta Paglibri Alin Ta Egipto

Pista Ta Paglibri Alin Ta Egipto isya na pista na pasilibrar ta mga Judio alin ta anay pa sa. Para ki danen, Pista Ta Paglibri pinakaimpurtanti na pista danen. Ta iran na pagsilibrar, pademdem danen paglibri an ta Dyos ta iran na mga kaapuan alin ta pag-ulipen naan ta Egipto. Paraon na ari ta Egipto padayon na dili miag ta pangabay Moises na librien mga Israelinen alin ta iran na pag-ulipen daw yon tenaan na papatay ta Dyos mga panganay na bata na mama ta mga Egiptuanen. Tenged papatay ta Dyos mga panganay na bata na mama ta mga Egiptuanen, patugutan ta Paraon na malin mga Israelinen naan ta Egipto. Moises gapanguna ki danen na mwa danen an ta Egipto.

Pista Ta Pentecostes

Naan ta pangsingkwinta na adlaw alin ta Pista Ta Paglibri Alin Ta Egipto na yon man naan ta katapusan ta timpo ta tag-ani, pasilibrar ta mga Judio *Pista Ta Pentecostes*. Ambal na *Pentecostes* alin ta ambal na naan ta linggwai na Griego na beet ambalen singkwinta. Pista Ta Pentecostes an paumaw man na Pista Ta Mga Duminggo tak pitto na duminggo na galambay alin ta Pista Ta Paglibri Alin Ta Egipto asta ta Pista Ta Pentecostes. Paumaw man Pista Ta Pentecostes na *Pista Ta Ani* daw *Adlaw Ta Una Na Ani*. Naan ta Levitico 23:15-21 pwidi nyo mabasa parti ta Pista Ta Pentecostes.

Pista Ta Tinapay Na Ula Pampaabok

Pista Ta Tinapay Na Ula Pampaabok isya na pista na pasilibrar ta mga Judio alin ta any pa sa. Pitto na adlaw iran na pagsilibrar daw pademdem danen paglibri ta Dyos ta iran na mga kaapuan alin ta pag-ulipen naan ta Egipto. Ngaran na Pista Ta Tinapay Na Ula Pampaabok alin ta pabuat ta iran na mga kaapuan ta pag-anda para malin naan ta Egipto. Ta mga inadlaw ta pag-anda, iran na mga kaapuan ula gagamit ta pampaabok na gabuat danen ta tinapay. Na gasilibrar mga Judio ta Pista Ta Tinapay Na Ula Pampaabok, ula danen an gabuat daw gakaan ta tinapay na may pampaabok. Naan ta una na kilem ta pista, gakaan danen ta yapon ta Pista Ta Paglibri Alin Ta Egipto. Paglambay ta pila na mga taon, Pista Ta Tinapay Na Ula Pampaabok daw Pista Ta Paglibri Alin Ta Egipto dengngan nang en na pasilibrar.

Prupita

Ambal na *prupita* beet ambalen manugsugid ta kabebet-en ta Dyos. Mga prupita gasirbi ta Dyos paagi ta pag-ambal naan ta mga itlaw daw ino na minsai papaambal ta Dyos ki danen. Naan ta Una Na Kasugtanan may mga prupita na bai daw mama. Naan ta Bag-o Na Kasugtanan, Juan na manugbautismo paumaw na prupita. Na mga gatuo an ki Cristo gaumpisa na gatipon-tipon ta pagsimba, duma ki danen paumaw man na mga prupita.

Roma

Roma an ngaran ta syudad na kapital ta tanan na mga lugar daw nasyon na padumalaan ta gubirno ta Roma. Ta timpo ta mga natabo na nasulat naan ta Bag-o Na Kasugtanan, pangulo ta Roma gadumala ta tanan na mga lugar naan ta palibot ta Dagat Mediteraneo daw iran na mga manugdumala sakep ki kanen.

Saduseo

Saduseo an ngaran ta grupo ta mga mama na gaparyo iran na pagpati daw pagsunod ta iran na riliyon bilang mga Judio. Mga *Saduseo* tise nang na grupo daw katamaan ki danen mga pari. May mga papatian daw sunuran danen an na dili paryo ta mga papatian daw sunuran ta mga Pariseo. Ambal na Saduseo beet ambalen *mga matareng*. Iran na isip parti ta iran na kaugalingen na mas datas iran na katengdanan kaysa ta katengdanan ta duma na mga itlaw daw duma na mga paryo danen na pari. Danen mga gadumala naan ta Timplo. Mga Saduceo ta timpo Jesus, gaambilig gid danen daw gaprusigir aged malipay gubirno ta Roma naan ta mga Judio.

Samaria; Samaritano

Samaria an ngaran ta isya na syudad daw lugar na naan ta palibot ta yon na syudad. Anay pa sa patukod Ari Omri syudad na Samaria para kapital ta kaarian ta Israel. Ta timpo Jesus, mga itlaw na gaistar naan ta Samaria danen mga dili puro na Judio. Iran na mga kaugalian daw pagsunod ta iran na riliyon dili paryo ta puro na mga Judio. Tenged ula gasaktuay mga Judio daw mga Samaritano parti ta iran na mga papatian daw kaugalian, ula danen gaintindiyay daw ula gamiaray.

Sanedrin

Ta timpo Jesus, *Sanedrin* katasanan na kungsiyo ta mga Judio. Mga mimbro ta Sanedrin pinakadatas na manugdumala ta mga pari, mga manugdumala na mga pari daw mga gadumala ta mga Judio.

Sinulat na pulong ta Dyos

Sinulat na pulong ta Dyos may darwa na beet ambalen.

1. Sinulat na pulong ta Dyos beet ambalen Una Na Kasugtanan daw Bag-o Na Kasugtanan. Lain-lain na mga itlaw gasulat ta mga libro naan ta sinulat na pulong ta Dyos seled ta subla isya libo na taon.

2. Naan ta timpo Jesus daw mga apustulis, sinulat na pulong ta Dyos beet ambalen Una Na Kasugtanan tenged Bag-o Na Kasugtanan ula pa nasulat. Una Na Kasugtanan pasulat seled ta tama na mga taon bag-o natao Jesu-Cristo. Una Na Kasugtanan may tallo na parti: a) Una na parti *Mga Sinulat Moises*. Kaysan una na parti pangaranan man na *Mga Sugo* daw *Mga Sugo Ta Ginuo Dyos* daw *Mga Sugo Moises*. b) Pangarwa na parti *Mga Sinulat Ta Mga Prupita*. c) Pangallo na parti *Duma Pa Na Mga Sinulat*. Naan ta Lucas 24:44, na pasambit Jesus *Mga Salmo* basi beet din ambalen pangallo na parti ta Una Na Kasugtanan tak *Mga Salmo* una na libro na sakep ta *Duma Pa Na Mga Sinulat*.

Sodoma

Sodoma an isya ta limma na syudad anay pa sa na naan ta patag na lugar na dani ta Suba Jordan na anduni parti ta paumaw na Dagat Patay na naan dapit ta sur ta nasyon na Israel. Nakala Sodoma an tenged ta sikad malain na mga buat ta mga itlaw na gaistar dya ta timpo Abraham daw tenged man na Sodoma an pasamad ta Dyos paagi ta apoy daw galegleg na mga bato na asupri na papauran din naan ta Sodoma. Naan ta Genesis 19:1-29 pwidi nyo mabasa isturya parti ta Sodoma.

Solomon

Solomon an bata danen Ari David daw Batseba. Kanen gaari sunod ta amay din daw gadumala kanen seled ta kwarinta na taon. Kala kanen an tenged maalam gid daw sikad manggaranen. Kanen gatukod ta una na Timplo daw gapundar man ta tama na mga syudad.

Tanda naan ta lawa

Ambal na *tanda naan ta lawa* pasalyo naan ta Kagayanen na linggwai alin ta ambal naan ta Griego na linggwai na daw naan ta Inglis 'circumcision'. Pagbuat an ta tanda naan ta lawa ta mga mama sirimunya ta mga Judio para tanda na danen an linai Abraham daw sakep en ta kasugtanan na paatag ta Dyos naan ki Abraham. Na gaatag Dyos an ta kasugtanan naan ki Abraham na kaapuan na alinan ta mga Judio, pasugo din na tanan na mga linai Abraham na mama buatan ta tanda naan ta iran na lawa. Pabuatan ta mga Judio ta tanda naan ta lawa iran an na mga bata na mama naan ta pangwallo na adlaw alin ta pagtao tenged iling tan sunod ta sugo na naan ta Mga Sinulat Moises. Mga mama na ula tanda naan ta iran na lawa, pabilang danen an ta mga Judio na danen an mga itlaw na ula gapati ta Dyos daw bawal na maglabet ta pagsimba ta mga Judio naan ta Dyos. Daw may mama na liag din na magsalyo naan ta pagpati ta mga Judio kinanglan na kanen an magpabuat ta tanda naan ta iya na lawa. Naan ta Bag-o Na Kasugtanan, daw pasambit mga itlaw na pabuatan ta tanda naan iran ta lawa beet ambalen na danen an mga Judio tak mga dili-Judio ula gabuat ta sirimunya ta pagbuat ta tanda naan ta lawa.

Timplo

Timplo an umaw ta bilog na sular daw mga bilding na naan ta Bukid Moria naan ta syudad Jerusalem anay pa sa daw pagamit ta mga Judio ta iran na pagsimba naan ta Dyos. May darwa na natukod na Timplo. Una na Timplo papatukod Ari Solomon. Piro, pasamad daw pasunog ta mga taga-Babilonia ta taon na 586 BC daw mga Judio pabiag daw padala naan ta Babilonia. Na gabalik danen an naan ta Jerusalem alin ta Babilonia ta taon na 520 BC, patukod danen pangarwa na Timplo. Daw kumparar pangarwa na Timplo naan ta una na Timplo, mas dayad una na Timplo. Ta taon na 19 BC, Ari Herodes Na Kala Gid Ta Tanan papadayad din pangarwa an na Timplo daw pabakod daw padugangan din ta tama na mga balkon na may atep. Timplo an na nasambit naan ta Bag-o Na Kasugtanan Timplo na papadayad daw pabakod Ari Herodes daw naan ta taon na 70 AD Timplo an pasamad ta mga sundalo ta gubirno ta Roma.

Turda na para ta pagsimba

Turda na para ta pagsimba papatindeg ta mga linai Israel ta timpo Moises sunod ta sugo ta Dyos daw pabilang na Balay Ta Dyos. Turda papatindeg danen para ta iran na pagsimba naan ta Dyos aged pwidi tangtangen daw dleen maskin indi tenged gasalyo-salyo danen an naan ta lugar na ula kabalayan. Naan ta turda na papatindeg danen Moises, Dyos an pasimba ta mga linai Israel asta ta timpo na gapatukod Ari Solomon ta una na Timplo naan ta Jerusalem.

Ubas

Ubas an isya na klasi ta prutas na bunga ta isya na tanem na blagen na galagway daw gakatay naan ta mga betang daw gapilit paagi ta tama na ugat. *Ubas* an anggud ta bika daw pwidi belad asta mag-ega aged maimo na pasas. Katamaan na produkto na alin ta ubas inemen na bino.

Una Na Kasugtanan

Una Na Kasugtanan may darwa na beet ambalen.

1. Una Na Kasugtanan beet ambalen mga libro na nasulat ta mga linggwai na Hebreo daw Aramaic na daw naan ta Inglis paumaw na 'Old Testament'.

2. Una na kasugtanan beet ambalen kasugtanan na paatag ta Dyos naan ki Moises naan ta Bukid Sinai (Exodo kapitulo 34). Naan ta 2 Corinto 3:6-11 daw Hebreo 8:1 - 9:28 pwidi nyo mabasa parti an ta una na kasugtanan na paatag ta Dyos paagi ki Moises daw bag-o na kasugtanan na paatag paagi ki Jesu-Cristo daw mabasa nyo man daw ino na dili paryo ta darwa na kasugtanan.

Yi na timpo; timpo na mabot

Ambal na *yi na timpo* daw *timpo na mabot* alin ta pagpati ta mga Judio daw pagamit man Jesus naan ta iya na mga pagtudlo. *Yi na timpo* beet ambalen timpo alin ta pagbuat ta kalibutan asta ta pag-abot ta Pinili Ta Dyos Na Mag-ari. Katamaan ta mga itlaw na sakep ta paumaw na *yi na timpo* mga gabuat ta malain daw ula ta iran na isip Dyos an. *Timpo na mabot* mag-umpisa naan ta pag-abot ta Pinili Ta Dyos Na Mag-ari daw naan ta iya na pagdumala mga itlaw magsunod gid ta pagbeet ta Dyos.